FÂRÂBÎ'NİN "İLİMLER SAYIMI" VE MÛSİKÎ

Doç. Dr. Yalçın ÇETİNKAYA
İstanbul Teknik Üniversitesi

Yüksek İlimlerden Bir İlim Olarak Mûsikî

İslâm âlimlerinin ilgilendiği ilimlerin tümü, metafizik, dînî ve felsefî fikirlerle bir bağlantı içerisinde olagelmiştir. Dolayısıyla bu ilimlerin amacı, bağlı olduğu İslâmî vahyin özünden kaynaklanan prensiplerden hareketle, aslında Allah ile insan (Rab ile kul) arasındaki irtibatı bir şekilde kurmaya ve onu güçlendirmeye yöneliktir veya bir başka söyleyişle, tabiatta var olan ilâhî yasaları, İslâmî vahyin prensiplerine uygun yöntemlerle aydınlığa kavuşturmak ve onları insanlığa duyurmaktır.

Söz konusu bu ilimler, bir yandan insana etrafını saran dünya hakkında çok şeyler öğretir ve insana bu dünyayı tedbir etme imkânı verirken, öbür yandan onun yeryüzünü tahrip edebilecek olan gücüne sınırlar koymak suretiyle, ona insanın gayesinin ötelerdeki âleme seyâhat etmek ve insanın unutkanlığının tabiî bir hal olarak ortaya çıktığı kozmik "crypt" (zindan, bodrum) içindeki mahpusluğuyla gurur ve aldanışa düşüp, bununla tatmin bulmamak olduğunu da göstermiştir. Bu metafizik ve kozmoloji, insana tabiî formları hevâ ve hevesinin sunağında harâb etmek yerine, müşâhede etmesine imkân veren bir "nesneler ilmi" sağlamıştır. Bu ilimler, nesnelere ve onların metafizik prensiplerine vâkıf olan kimselerin, "Mutlak hakîkat"ten başka hiçbir realitenin olmadığını (Lâ ilâhe illâllah) ve çöldeki kum taneciklerinden meleklere kadar, bütün bir kozmik tezâhürün bu hakikat tarafından gönderildiğini (Muhammedun Rasûl Allah) ve bu hakikat dışındaki her şeyin fânî olduğu gerçeğini hatırlamasını ve hiç unutmamasını sağlar (Nasr, 1991, s. 239).

Mûsikî de, bazı Müslüman âlimlerin ve düşünce ekollerinin çok yakın ilgi gösterdiği "ilimlerden" biridir. Her ne kadar mûsikî, günümüzde de yaygın bir anlayışın tesirinden dolayı, güzel sanatların bir dalı olarak kabul ediliyorsa da, gerek bazı İslâm âlimlerinin yaptığı "ilimler tasnifi"nde mûsikînin yüksek ilimlerden biri olarak benimsenmesinden ve gerekse teorik yapısının da matematik ilimlere

yakın özellikler ihtiva etmesinden dolayı,[1] güzel sanatların bir dalı olmasının ötesinde bazı nitelikler taşımaktadır.

El-Fârâbî (ö:339/950), *İhsa el-Ulûm* (İlimlerin Sayımı) adlı eserinde yaptığı ilimler tasnifinde, mûsikîyi; aritmetik, geometri, optik, astronomi, ağırlıklar ilmi ve hiyel ilmi (Nasr, 1991, s. 239).[2] gibi ilimler arasında "Ta'lîmî İlimler" kategorisine dâhil etmiştir. Ayrıca el-Fârâbî, Pythagorasçı görüş açısına paralel olarak mûsikîyi, "Yüksek İlimler"den (Latince tercümelerdeki ifadesiyle "Quadrivium")[3] kabul etmiştir.

İlimlerin Sayımı Hakkında

İlimlerin tasnifi veya sayımı, âlemdeki varlık hiyerarşisi bağlamında bilgi, ahlâk, mutluluk teorileriyle ilgili bir konudur. İslâm düşüncesinde kapsamlı bir ilim tasnifi *İhsâ'u'l-ulûm* adlı eseriyle ilk önce Fârâbî'de görülür. Akıl gücü esas alınarak inşa edilen varlığa dair bilgi anlayışında ulaşılmak istenen hedef, eşyanın hakikatine dair tahkik edilmiş bilgiye ulaşmaktır. İlimleri daha çok kalp/keşf merkezli olarak tasnife çalışan Gazzâlî'de dinî bilginin önceliği ve ilimlere ahlâkî bir temel kurma düşüncesi bariz şekilde görülür (Bakar, ty.).

Kadı İbn-ü Sâ'id *Tabakâtu'l-Umem* adlı eserinde Fârâbî'nin *İlimler Sayımı* hakkında şunları söylemektedir: "Fârâbî'nin, ilimlerin sayımı (tasnifi) ve gayelerinin bildirilmesi hakkında yüksek bir kitabı vardır ki, kimse ondan önce böyle bir eser yazmamıştır. Kendinden sonra da kimse o yolda yürümemiştir. Bütün ilimleri öğrenmek isteyenler bu kitabın rehberliğinden mustağnî kalmazlar ve her şeyden evvel onu gözden geçirmelidirler."

Aynı zamanda bir Aristo şârihi olan Fârâbî'nin, Aristo'nun düşüncelerinden etkilenmiş olsa bile *İlimler Tasnifi*'nin orijinal olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Aristo'nun Fârâbî kadar geniş ve tafsilatlı bir ilimler tasnifi yoktur. Aristo'nun, sadece felsefe konusunda "Amelî Felsefe, Nazarî Felsefe ve Şiir" olmak üzere bir genel tasnif yaptığı bilinmektedir. Hâlbuki Fârâbî daha detaylı ve gerçek anlamda bir sınıflandırma yaparak, İslâm düşünce dünyasında "Muallim-i Evvel" olarak vasıflandırılan Aristo'yu geride bırakacak bir tasnif ya da sınıflandırma yapmıştır. Bu mânâda "Muallim-i Evvel" Aristo'dan sonra "Muallim-i Sânî" yani "İkinci Hoca" olarak vasıflandırılmıştır. Fârâbî, *İhsâ el-Ulûm* yani *İlimlerin Sayımı* adlı

1. Bir görüş olarak; özellikle sesler arasındaki ilişkilerin matematiksel oranları, mûsikîyi matematik ilimlere yaklaştırıyor denilebilir.
2. İlm-i Hiyel: Hileler, çareler ilmi. Mekanik cihazlar ve otomatlarla ilgili ilim. Müslümanların zihninde, ekseriya okült ilimler ve maji ile bağlantılı bir yere sahiptir.
3. Quadrivium, Trivium ile birlikte Orta Çağ üniversitelerinde 7 tür fenne işâret etmekteydi. Triviura bu 7 fennin gramer, belâgat ve mantık ilimlerine işâret eden 3 alt sınıfını; Quadrivium ise, üst sınıfını oluşturan Riyaziye (Matematik), Mûsikî, Hendese (Geometri) ve İlm-i Heyet'i (Astronomi) ifade eder.

kitabını amelî denilebilecek bir gâye ile yazdığını kendisi söylüyor ve kitabına; "Bu kitabı, meşhur olan ilimleri bir bir saymak, bunların her birinin şâmil olduğu bütünleri târif etmek, cüzleri bulunanların cüzlerini ve cüzlerinin de her birinde bulunan bütünü tarif etmek maksadı ile yazdık" ifadeleri ile başlıyor. Sadece giriş yazısında yer alan "bütünün cüzü ve cüzün bütününü tarif etmek" ifadesi bile oldukça derin ve şümullü bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Fârâbî'nin *İhsâ el-Ulûm* adlı eserinde bahsettiği ilimleri gelişigüzel tasnif etmemiş, bir filozof olarak felsefî sistemi ile bağlantılandırarak, uyumlu bir tertip ve düzen içinde takdim etmiş olduğunu görüyoruz. Bu sebepten dolayı, kitapta zımnî olarak ifade edilmiş bir ilimler tasnifi ile karşılaşmaktayız. Fârâbî bu kitabında ilimleri önce beş ana bölüme ayırır: 1. Dil İlmi 2. Mantık İlmi 3. Ta'limî İlimler 4. İlâhiyat 5. Medenî İlimler. Bu tasnifi yaptıktan sonra, bunların her birinin içinde bulunan ayrı ayrı ilimleri mâkûl bir sıra ve tertib içinde gösterir. Fârâbî'ye göre Ta'limî ilimler şunlardır: Sayılar (hesap), hendese, menâzır ilmi,[4] yıldızlar (nücûm) ilmi, mûsikî ilmi (bu ilim de tamamen riyaziyeye (matematiğe) dayanmaktadır), cerr-i eskâl ve tedbirler ilmi (hileler/ilm-i hiyel), ki bunların her birinin amelî ve nazarî kısımlarını göstermiştir. Bu tertibden Fârâbî'nin mücerred ilimlerden başlayıp müşahhas ilimlere doğru ilerlemiş olduğunu görüyoruz. Ayrıca Fârâbî *Kitâb-u Tahsil-i's Saade* (Saadeti Elde Etme) adlı kitabında, ilimlerin şu esaslara göre tasnif edilmesi gerektiği fikrini ileri sürmektedir:

1. Nazarî İlimler: Bu ilimler; a) Ta'limî İlimler (Riyâziye) b) Tabii İlimler c) İlâyiyyat İlimleri (metafizik) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2. Amelî ve Felsefî İlimler: Bu ilimler de; a) Ahlâk b) Felsefî Siyâset İlmi veya Siyâset İlmi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3. Fârâbî'nin bu tasnifi, *İhsâ el-Ulûm'*da zikrettiği ilimler dolayısıyla kendiliğinden meydana çıkan tasnif ile karşılaştırıldığında, Fârâbî'nin son eserde bu hususu izlediği görülecektir. Ancak *İhsâ el-Ulûm'*da ilave olarak Dil ve Mantık İlimleri de bulunmaktadır ki, birincisi mâ'kûlâta delâlet etmeleri bakımından kelimelerin, diğeri de kelimelerin kendilerine delâlet etmeleri bakımından mâ'kûlâtın bilgisidir.

Fârâbî'nin ilimleri, a) Gâyelerine bakarak b) Mevzûlarının basitliklerine ve bizi ulaştırdıkları vuzûh derecesine bakarak tasnif ettiği anlaşılmaktadır. Fransız filozof René Descartes 17. yüzyılda, güç meselelerde onları cüzlere bölüp küçük ve basitliklerinden başlayarak karışık olanlara gidilmesi fikrini söylerken, eğer bu eserin Lâtince tercümelerini okumamış ise, yedi yüzyıl sonra Fârâbî ile aynı neticeye varmış olduğu görülecektir.

4. Menâzır ilmi, hendese ilminin tetkik ettiği şekilleri, büyüklükleri, tertibi, duruşları, eşitlikleri, artıklıkları ve başka halleri tetkik eder; fakat bunları mutlak olarak çizgi, yüzey ve hacimlerde bulunması bakımından tetkik eder.

İslâm felsefesinin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Fârâbî, pek çok ilim dalında eğitim görmüş ve üst düzeyde bilgi sahibi olmuş bir filozoftu ve Müslümanlar tarafından "İlk Muallim" olarak tanınan Aristo'dan sonra, "İkinci Muallim" olarak anılırdı. Bu bağlamda, "Muallim" her şeyden çok bilgi alanlarının sınırlarını açıklığa kavuşturan ve bilimleri sınıflandırıp düzene sokan kişiyi belirlemektedir ki, bu işi Aristo Yunan uygarlığında, Fârâbî ise İslâm uygarlığında yapmıştır. İlimlerin sınıflandırılması hakkında ilk ciddi eseri yazan Fârâbî'nin bu kitabı milâdî 12. yüzyılda yaşamış olan Dominicus Gundisallinus tarafından Latince'ye tercüme edilmiş, bu tercüme daha sonra 1638 yılında Paris'te Guilielmus Camerarius tarafından *Alpharabi Philosophi Opusculum de Scientis* adıyla basılıp yayınlanmıştır. Bu tercüme çok sıhhatli bir tercüme olmamasına rağmen yine de önemli bir rol oynamıştır. Milâdî 12. yüzyılda 70 civarında Arapça eseri Latince'ye tercüme etmiş olan Gerard de Cremona tarafından *Liber Alpharabi de Scientiis* adıyla, yine aynı dönemde Sevilli John tarafından *Des Scientiis* adıyla Latince'ye tercüme edilmiştir. Bu tercümeler, Fârâbî'nin Avrupa'da hızla tanınmasına katkı sağlamış tercümelerdir. Hatta ilk olarak Gundissalinus'un *De Divisione Philosophiae* adlı çalışmasında yapılan ilimler tasnifinin tamamen bu tercümelerden istifade edilerek yapıldığını, yani Gundissalinus'un ilimler tasnifinin tamamen Fârâbî'den alınma olduğunu söyleyebiliriz. Milâdî 1264 yılında ölmüş olan Beauvais, *Speculum Doctrinale* adlı eserinde Sevilli John'un Latince'ye tercüme ettiği *İlimlerin Sayımı*'ndan istifade etmiştir. Fârâbî'nin adını Ptolemeus (Batlamyus) ve Oklides ile birlikte zikreden filozof Roger Bacon da bu eserden istifade etmiştir.

İhsâ el-Ulûm adlı eserde yer alan mûsikî bölümü (Fârâbî, 1990, s. 50, 51, 52) de uzun yıllar hem Avrupa müzikçileri hem de müzik yazarları üzerinde etkili olmuştur ki bunu Henry George Farmer, 1932 yılında *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayınlanan "The Influence of Al Fârâbî's İhsâ al-Ulûm (De Scientis) on the Writers on Music Western Europe" (El-Fârâbî'nin İhsâ el-Ulûm'unun Batı Avrupa'daki Müzik Yazarları Üzerindeki Tesiri) başlıklı makalesinde ortaya koymuştur. Fârâbî, Aristo'nun *Metafizik* ve *Organon*'unu yorumlayıp Müslümanlara tanıttığı için, "İkinci Aristo" olarak da anılır. Ayrıca Fârâbî, Müslümanlar arasında "Mantığın babası" sayılmaktadır (Nasr, ty.a, s. 94-95). Bunun yanında, İslâm'da siyaset felsefesinin kurucusudur (Fârâbî, ty.a, s. 6). El-Fârâbî, devlet görüşünü Eflatun'un fikirleriyle ortaya koymuştur. Onun felsefesinde Aristo'nun felsefesinin genel bir özeti ve biraz da metafiziği bulunurken, Neo-Platonik örneğin basit bir planı kullanılır (Bayraklı, ty., s. 10).

Fârâbî'nin, Aristo'nun *Peri Psykhes* adlı eserinde Afrodisiaslı Aleksandros'un yorumunun etkisiyle, akıl "İmkân halinde (in potentia)", "Etkin halde (in effectu)", "Edilgen akıl (edinilmiş akıl) (adeptus)" ve "Faal akıl (agens) olmak üzere dörde ayrılır. En önemli akıl, salt form olan ve hiçbir maddede bulunmayan Faal akıldır (Çotuksöken, Babür, ty., s. 131).

Eflatun ve Aristo'yu eserlerinde uzlaştırma yolunu arayan Fârâbî, daha sonraki dönemlerde İbn Sînâ ve İbn Rüşd üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Onun matematik bilgisi ise, mûsikî alanında yazdığı eserlerde uygulama sahası buluyordu. Sesin âhengini matematik hesaplarla ölçen Fârâbî, mûsikînin çemberini bir hayli genişletti. Kemençe ve Horasan Tamburu'nun gamlarına yeni ilaveler yaptı. "Kanun" isimli enstrümanınicad edicisi de, bazılarına göre Fârâbî'dir (Olguner, ty., s. 71-72).

Fârâbî'de Mûsikî

Aristo'nun felsefî çizgisini izleyen Fârâbî, matematik bilgisini mûsikî alanında kullanması ve mûsikîye yaklaşımı konusunda Aristo'dan ayrılır (Nasr, ty.b, s. 26).

Fârâbî, mûsikî konusunda büyük bir yeteneğe sahipti ve seçkin bir icrâcı olmasının yanı sıra, bu alanda uzman bir teorisyen idi. Fârâbî bizlere, Orta Çağ müziğinin Doğu'da ve Batı'da büyük etki yapan ve daha sonraki dönemlerde mükemmel bir başvuru kaynağı olan, belki de en önemli eseri *Kitâbu'l-Mûsikî el-Kebîr*'i bırakmıştır. Fârâbî'nin besteleri, özellikle bazı Sûfî tarikatlar arasında hızla yayılmıştır (Nasr, ty.b, s. 26). Fârâbî, iki mûsikî eseri daha yazmıştır. Bunlardan bir tanesi *Kitâb el-Ağanî*'dir. Fârâbî bu eserde seslerin, aralıkların, ritmlerin ve usûlün niteliklerini inceler. Gezegenlerin sesleri ve semavî âhenk hakkında Pythagorasçılar'ın görüşlerini gülünç bulur. Mûsikî âletlerindeki seslerin hava titreşimleri sayesinde meydana geldiğini savunur (Senâ, ty., s. 103-104).

Fârâbî, enstrümanını (Ud) çok iyi çalıyordu. O, enstrümanı ile dinleyiciler üzerinde büyük tesir bırakır, dinleyenleri isterse güldürür, isterse ağlatır, isterse uyutur veya uyandırır, isterse dargın olanları barıştırabilirdi (Bardakçı, ty., s. 118).[5] Fârâbî (ty., s. 21), Baron Rodolphe D'Erlanger tarafından Fransızca'ya da çevrilen *Kitâbu'l-Mûsikî el-Kebîr* isimli eserinin mûsikî âletlerine ayırdığı ikinci kısmının ikinci bahsinde, özellikle Horasan Tamburu ve bu tambur üzerindeki değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir (Tura, ty., s. 169, 170, 171). Bu eser, biri 9, diğeri 4 konuşmadan meydana gelen 2 bölüm ihtiva etmektedir. Ancak son 4 konuşma kaybolmuştur. Birinci bölümde Fârâbî (ty.b, s. 21), kendisine ait bir metodla mûsikî teorisini anlatır. Yunanlı teorisyenlerin yazılarını okuduğunu, ancak bunların sadece tam olmayan dokümanlarını gözden geçirdiğini, bunun için mûsikî teorisini yeniden yapmak zorunda kaldığını söylemektedir.

Fârâbî'nin bir giriş niteliğindeki eseri *El-Medhal* de oldukça önemlidir. *Kitâbu'l-Mûsikî el-Kebîr*'in bir özeti olabilecek *Kitâb fi'1-Mûsikî* ile *El-Medhal fi'1-Mûsikî*'nin aynı kitaplar olması da muhtemeldir. Fârâbî, *El-Medhal*'de, mûsikî teorisine ait çalışmaların yetersizliğine dair meseleleri ortaya koymaktadır.

5. Ayrıca bkz. *İhvân-ı Safâ*, Resâil, I. s. 188.

Fârâbî'nin sistematik zekâsı, İslâm mûsikîsine değerli bir katkı sağlamıştır. O, mûsikînin bir tanımını yaparak, mûsikîde teori ve pratiği birbirinden ayırmaya yönelmiştir. Pratik, etkili müzikal cümlenin bestelenmesinden ibarettir. Teori, kompozisyonun kâideleri ile uğraşır. Yetenek ise, kulak vasıtasıyla harmoniyi ayırt edebilmeyi sağlar.

El-Fârâbî'ye göre genel olarak sanatlar, insanın tabiî bir temayülü idi. Mûsikîde bu tabiî temâyül, melodiler yaratmak için hayal ve güç edinir. Bunu ifade edebilmek için, bir mûsikî yeteneği, tamamen dış faktörlere de bağlı olabilir. Dolayısıyla bestecinin hayal gücü tek başına yeterli değildir. Bazı notaları çalarak veya mırıldanarak katkıda bulunmalıdır.

Mûsikînin insan ruhu üzerindeki farklı etkileri üzerinde de durulmuştur. Üç çeşit mûsikî vardır: sevimli (al-mulizzel), hiddetli (el-infi'aliye) ve hayalî (el-muhayyil). İlk çeşit mûsikî dekoratif sanatların göze yaptığı etki gibi, kulakta hoş duygular uyandırmaktadır. Bazı kişiler, mûsikî sayesinde yaşadıkları duygulardan uzaklaşmak isterler. Bazıları da, bazı duygularda yoğunlaşmak veya sakinleşmek ister. Mûsikî ile birlikte okunan beyitler, dinleyicinin hayal gücünü artırır.

Mûsikînin orijini hakkında Fârâbî'nin düşünceleri ve çağdaş düşünceler, bazı benzerlikler taşır. Karl Bücher *Workand Rhythm* adlı kitabında, mûsikînin orijininde, bedensel çalışmanın ritmik olarak ifade edilmesi gibi tabiî bir eğilimin yer aldığını ileri sürmektedir. Fârâbî de, mûsikînin bedensel çalışmada bir etkisi olduğundan ve insanların güçlükleri yenmek için şarkıdan nasıl medet umduğundan söz etmektedir. Bu arada Fârâbî, notadan da söz eder.

Fârâbî, telli ve nefesli âletler dâhil, âletlerin yapılarına ve ölçülerine ait bilimsel muhteviyâtın ilk bilgilerini verir. Çağının temel mûsikî âleti olan "Ud" ile sınırlanmamış, mûsikî âletlerine -nefesliler de dâhil olmak üzere- yeni katkılarda bulunmuş, yeni mûsikî âletleri icad etmiştir.

Fârâbî'nin Orta Çağ'da mûsikî ölçülerindeki evrime en büyük katkısı, temel olarak İslâmî, yani orijinaldi ve hiçbir yabancı öğretiden etkilenmemişti. Fârâbî, Yunan kültüründen geldiği iddia edilen ilham ve etkileri reddeder, meydan okur. "İkinci Muallim", aslında entellektüel çalışma sahasına pratik mûsikîyi getirerek katkıda bulundu. Mûsikînin ayrıntılı ve sistematik bir şekilde araştırılmasını amaçlamıştı. Bugüne kadar gelmiş olan birçok mûsikî terimi, Fârâbî tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı. Hatta *Kitâb el-Ağânî* adlı eserinde, şarkı söyleme stili, kuralları ve süslerini öğrenmeye yarayacak (bilgilere varıncaya kadar, bugün şan eğitimi yapanların da işine oldukça yarayacak) bilgiler mevcuttur (Elkholy, s. 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99).

Tipik olarak İslâmî olan ritmik modellere de teferruatlı bir şekilde önem verilmiştir. Belki de bu konuda El-Kindî üzerinde kayda değer bir ilerleme taşıma-

masına rağmen, Araplar arasında tutulan altı temel ritim, kompozisyon kitabının ilginç bir bölümünü meydana getirir.

Fârâbî, hem pratik ve hem de spekülatif mûsikî bilimlerinde eşit derecede başarılıydı ve spekülatif tarafı onu gerçeklerden ayırmadı. Ayrıca en azından yazılarındaki[6] pratik görünüş (yaklaşım) onu bilimsellikten uzaklaştırmadı (Eikholy, s. 99).

Fârâbî, *İlimlerin Sayımı* adlı eserinde mûsikî ilmini temel olarak ikiye ayırmakta ve bu konuda şunları ifade etmektedir: "Mûsikî ilmine gelince, bu ilim bütün olarak nağmelerin (elhân) çeşitlerini, neden, ne için ve nasıl terkib edildiklerini, daha tesirli ve dokunaklı olmaları için hangi hallerde bulunmaları îcâb ettiğini bilmeye yarar. Bu isim ile bilinen ilim, iki ilimdir:

1. Amelî Mûsikî İlmi

2. Nazarî Mûsikî İlmi"

Mûsikî ilmini kendi içinde bu şekilde tasnif ettikten sonra Amelî Mûsikî ilmi hakkında şöyle bir izahta bulunmaktadır: "Amelî mûsikî ilmi, duyulan (mahsus) nağmelerin çeşitlerini ister tabii isterse sun'î bir şekilde olsun, kendileri için hazırlanmış olan âletlerde bulunmasını temine yarayan bir ilimdir. Tabii mûsikî âletleri gırtlak (hançere), küçük dil, bunun yanında bulunan uzuvlar (organlar), sonra burundur. Sun'î olanlar ise flüt, ud ve başka (enstrümanlardır). Amelî mûsikî ile uğraşan kimse, nağme ve melodileri (lahn) ve onlarda hâsıl olan her şeyi, üzerinde onları çıkarmak itiyâdında olduğu âletlerde bulunması bakımından tasavvur eder."

Amelî mûsikîyi bu şekilde izah ettikten sonra Fârâbî, Nazarî Mûsikî hakkında şunları söylemektedir: "Nazarî mûsikî ilmi ise, bunların ilmini verir (yani amelî mûsikî ile gerçekleştirilenlerin). Bu, akıl ile idrâk olunan (ma'kûle) bir ilimdir. Bir de melodileri (elhân) meydana getiren her şeyin sebeplerini verir. Bunların bir maddeden çıkarılması bakımından değil, belki mutlak olarak ve her âlet ve her maddeden çıkarılması bakımından bu sebebleri verir. Bunları hangi âletle veya hangi cisimle olursa olsun umumî olarak, duyulmuş olmaları bakımından ele alır."

Fârâbî, yine ilk kez bu eserinde mûsikî ilmini beş büyük bölüme ayırmaktadır. İlk bölüm, mûsikî ilminde bulunan şeyleri çıkarmak için kullanılan esas (mebde') ve ilk bilgilerden, bu ilk bilgilerin nasıl kullanıldığından, bu sınaatin hangi yol ile çıkarıldığından, kaç şeyden terkib edilip kemâle getirildiğinden, bu ilimde bulunan bilgileri araştıran kimselerin nasıl olması icâb ettiğinden bahseder.

İkinci bölüm ise, bu ilmin ve sanatın usulünden bahsetmektedir. Bu da, nağmelerin çıkarılmasını, sayılarının kaç olduğunu, nasıl olduklarını, çeşitlerinin ne kadar olduğunu ve birbirlerine nispetlerini açıklar. Bir de bütün bunlar hakkında

6. O dönemde artistik ve popüler mûsikî arasında bir ayırımın olduğu düşüncesi uyanabilir.

getirilen deliller üzerinde araştırmalar yapar; nağmelerin duruşlarındaki (evzâ) çeşitleri, isteyen onlardan istediğini alsın ve aldıklarından nağmeler, melodiler meydana getirsin diye hazırlanmış bir hâle gelmesine yarayan tertibler hakkında araştırmalar yapar.

Fârâbî'nin (1990, s. 104, 105, 106) bu tasnifinde üçüncü bölüm ise, usul bahsinde meydana çıkan şeyler ile nağmeler için hazırlanmış olan, hepsi çalgı âletleri üzerlerinde çıkan ve bunların üzerlerindeki yeri usuller bölümünde açıklanan tertipte ve miktar üzerinde bulunan sınaate mahsus âletlerin çeşitleri hakkındaki burhanlar (deliller) ile sözler arasındaki uygunluğu araştırmaktadır. Dördüncü bölüm, nağmelerin vezinleri olan tabii îkâ'ların sınıfları hakkındaki bölümdür. Beşinci ve son bölüm de, bütün olarak nağmelerin (lahn) meydana getirilmesi, sonra tam nağmelerin meydana getirilmesi hakkındadır. Bu bölümde bir tertib ve intizam ile terkib edilmiş şiirler ve ayrı ayrı nağmelerin gayelerine göre, nasıl ayrı ayrı yapıldıkları hakkında araştırmalar yapılır. Nağmelerin yapılmasına sebep olan gayeye erişmek için onu daha tesirli ve daha dokunaklı hâle getiren halleri bildirir.

KAYNAKÇA

Nasr, S. H. (1991). *Islamic Science, An Illustrated Study*, 239. İslâm ve İlim. İstanbul: İnsan.

Bakar, Osman . *İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*. Çev. Ahmed Çapku. İstanbul: İnsan.

Fârâbî (1990). *İhsâ el-Ulûm-İlimlerin Sayımı.* Çev. Prof. Ahmed Ateş. İstanbul: MEB. s. 50, 51, 52.; s. 104, 105, 106.

Nasr S. H. (ty.a). *İslâm'da Düşünce ve Hayat*. 94-95

Fârâbî (ty.a). *Fusûlu'l-Medenî*. Çev. Hanifî Özcan, s. 6

Bayraklı, Bayraktar. *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*, s. 10

Çotuksöken, B., Babür S. *Orta Çağ'da Felsefe*, s. 131.

Olguner, F. *Fârâbî*. s. 71-72

Nasr, S. H. (ty.b). *Üç Müslüman Bilge*. Çev Ali Ünal. s. 26.

Senâ, C. *Filozoflar Ansiklopedisi*, Fârâbî maddesi, II. s. 103-104.

Bardakçı, M. *Maragalı Abdulkadir*. İstanbul: Pan. s. 118.

Tura, Yalçın. *Türk Mûsikîsinin Mes'eleleri*. İstanbul: Pan. s. 169, 170, 171.

Fârâbî (ty.b). *Kitâbu'l-Mûsikî el-Kebîr*. Fransızcaya çev. Baron Rodolphe D'Erlanger. s.

Elkholy, S. *The Function of Music in Islamic Culture in e Periodupto* 1100 AD. (Doktora tezi, Mısır). s. 93, 94, 95, 96, 97, 98; 99